

**Dissertatio inauguralis medico-practica sistens morbum csömör ... /
publicat Franciscus Treisch = A' csömörrol : orvos doctorrá létekor /
értekezik Treisch Ferencz.**

Contributors

Treisch, Ferencz.
Royal College of Surgeons of England

Publication/Creation

Budae : Typis Joannis Gyurián et Martini Bagó, [1843]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/hc3wju2m>

Provider

Royal College of Surgeons

License and attribution

This material has been provided by This material has been provided by The Royal College of Surgeons of England. The original may be consulted at The Royal College of Surgeons of England. where the originals may be consulted. This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

**wellcome
collection**

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

8

DISSERTATIO
INAUGURALIS MEDICO-PRACTICA
S I S T E N S
MORBUM CSÖMÖR

QUAM
CONSENSU MAGNIFICI DOMINI
PRAESIDIS ET DIRECTORIS.
SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS
DOMINI DECANI
NEC NON
CLARISSIMORUM DD. PROFESSORUM

PRO RITE OBTINENDA
MEDICINAE DOCTORIS LAUREA
SUMMISQUE HONORIBUS
ET PRIVILEGIIS
IN ALMA AC CELEBERRIMA
R. SCIENTIARUM
UNIVERSITATE HUNGARICA
PUBLICAT
FRANCISCUS TREISCH.

Theses adnexae publice defenduntur in Palatio Universitatis
majori die Aug. An. 1843.

B U D A E,
typis Joannis Gyurián et Martini Bagó.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

A'

CSÖMÖRRŐL

ORVOS DOCTORRÁ LÉTEKOR

ÉRTEKEZIK

TREISCH FERENCZ.

BUDÁN,

nyomatott Gyurián és Bagó betűivel.

1843.

„Quod cito fit, cito perit“ — et alioquin,

Quis haec leget? — Vel duo, vel nemo.

Persius.

M É L T Ó S Á G O S
B U Z I N I
G R Ó F
KEGLEVEICH MIKLÓS

Ő NAGYSÁGÁNAK

TÖBB TEKINTETES

NEMES MEGYÉK

ELŐKELŐ

TÁBLABIRÁJÁNAK

A Z
EMBERISÉG JÓTÉVŐJÉNEK
MINDEN JÓ', SZÉP, 'S HASZNOS'
HÓ KEBLŰ ELŐMOZDÍTÓJÁNAK,
TUDOMÁNYOS ELŐMENETELÉNEK
ELSŐ ZSENGÉJÉT,
HATÁRTALAN HÓDOLATA JELEŰL

AJÁNLIJA

a' Szerző.

Méltóságos Gróf Úr!

Mély tiszteletem mellett fogadd forró hálámat azon nagy kegyért, miszerint tudományos munkálkodásom első zsongéját, a' hazzazerte tisztelt gróf Keglevich névvel diszesíteni, megengedni méltóztatád. S kérek egész alázattal: ne mérd azon tiszteletet, mellyel magas erényeidnek tartozom, csekély értekezésem belbecsétől, mert ez — mint említém — tudományos mivelődésem első szülöttje, mire az academiai törvény kötelezett. . . . Sőt légy meggyőződve, hogy szám-

talán tisztelőid hosszú során, azok közül: — kik hozzád közelebb állván, nemes jellemed tisztaságát felfogni jobban képesek — hőbbeket meglehet? — de bennem még sem utolsó örök tisztelődet fogod találni.

A[?] Csömör, vagy Tsömör, — külföldi íróknál Tsemer, Czemer, Tschemerle, Languor Pannonicus, Asthenia simplex Pannonica, sőt Scorbutus Mediterraneus Daciae név alatt is jön elő; a' két testvér honban a' magyarok, németek, tótok, erdélyi szászok, 's oláhok mindannyian Csömörnek nevezik, — azon betegség: melly magyar 's erdélyországban, sőt moldva 's oláhország nagy részein is, többek szerint tájhoz kötve fordul elő; igen sokan magyar nemzeti betegségnek tartják, de hibásan, mert közönségesen tudva van, hogy a' két testvér hon, sőt még oláh- 's moldvaország minden fajú, nyelvű, 's rendű lakóinál egyiránt honos, miután azonban a' betegség neve tiszta magyar, valószínű azon gyanítás — hogy ezen betegség eredetileg, 's leggyakrabban a' magyaroknál fordulván elő — nemzeti betegségnek nem éppen ok nélkül tartathatók; a' Csömör szót sokan a' csomós ér (nodosum vas), mellyből csom-ér, 's később csömör lett, származtatják; mi, ha bebizonyíttatik, hogy a' bőr alatti apró csomók a' betegség lényegéhez tartoztak, vagy jelenleg is tartoznak, nem éppen alaptalan állításnak látszik; de sokkal nagyobb hitelt kell adnunk Pápai Páriz Ferencznek, ki maga is orvos doctor lévén, ezelőtt mintegy másfél századdal, nagy szorgalommal dolgozott szótárában írja: a' magyar-deák részben Tsömör, Nausea, Eckel — Tsömör-
leni Nauseare, einen Eckel haben, 's viszont a' deák-magyar részben Nausea, Tsömör, tehát egy értelműnek tartja az undor szóval, s ezen értelem annál is nagyobb hitelt érdemel, mert a' nép száján, — melly a' nyelvészeti vitáknak véleményem szerint legbiztosb, s igazságosb ítélőszéke — illy értelemben hangzik ez, hagyománykép atya a' fiú-

nak átadvár még maiglan is; 's végre mivel az undorodás, nausea, soha sem hiányzó, leglényegesebb jelenségéhez tartozik a' betegségnek.

Ezen betegség az orvosi irodalomban legelőször a' 16. század végén fordul elő, Cober Tóbiás irataiban, *) ki magyarországban az osztrák seregnél hadiorvos lévén ezen betegséget *Languor Pannonicus*nak nevezi, 's okát egyenesen a' rosszúl készített hús étkekben keresi, említi azt is: hogy a' magyarok tulajdon nyelvökön *Tschemerlenek* nevezik, és hogy népszerű orvosságok, minő a' fokhagyma, borsos vagy paprikás eczet, a' tagok erős dörzsölése, 's a' vadpetricz-elyem (*levisticum*) használata által, olly biztosan képesek a' betegséget orvosolni, hogy kevesen vesznek el benne.

2. Höfer Farkas **) ki *Czemer sive Nausea*nak hívja e' betegséget; 's állítja: hogy a' magyar orvosok annyira veszedelmesnek tartják, hogy hacsak az ismért népszerű módon nem orvosoltatik, 3—4 nap alatt a' beteg áldozatul eshetik, 's e' betegséget egyenesen a' lázak azon neméhez sorolja, mellyek a' gyomorban megromlott étkek emésztetlenségétől származnak.

3. Hain János ***) magyarország tájéki betegségeiről értekezvén említi: hogy bizonyos *Czemer* betegségben szenvednek a' magyarok, mellyet ő az étel 's itallal való rendetlen visszaélésnek tulajdonít, 's ismert gyógy módját is előadja.

4. Sauvages Ferencz †) *Nosologia Methodica*-jában betegségünkről *Asthenia Pannonica* név alatt

*) I. Coberi Thob. Med. Dr. Phis. Castr. Observationum castrensium, et Ungaricarum Decades tres. Frankofurti 1606.

**) Höferi Wolfgang Phil. et Med. Dr. S. C. Majest. Aulæ Med. Hercules Medicus etc. Norimbergæ 1675. p. 326.

***) Paterson-Hain Johann de morbis Hungariæ Endemiis, et mineralibus quibusdam Hungariæ; in Ephemerid. Medico-Physic. Germanic. curiosis Dec. I. Annus II. Jenæ 1671.

†) Boissier de Sauvages Francisci Nosologia methodica II. Tomi Amstelod. 1768. Tomo I. p. 802.

emlékezik, 's csak hadi betegségnek tartja, melly marsfiainál folytonos álmotalanság, őrállás, rendetlen életmód, 's eltörődések után fejlődhetik ki.

5. Cartheuser János Fridrik *) de morbis endemiis libellus czimű munkájában, az Asthenia simplexről értekezvén előadja: hogy ezen betegség Magyarországon, Guyanában 's Virginia déli részeiben, nem csak a' honiakat, hanem az ezekben mulatozó külföldieket is megtámadja, említi azt is: hogy Pannoniában a' kórt Csömörnek hívják, 's okát a' bőven tápláló életrendben, 's henyélő életben keresi.

6. Kimerítőbben értekeztek a' Csömörről Windisch János, Milleter, és Baty **) kik a' betegségnek már rendesebb 's tudományosabb képét adják elő. Windisch állítja, hogy magyarországon az ideiglenesen tartózkodó külföldiek soha vagy igen ritkán esnek e' bajba, 's a' betegség okait a' nagy mértékben használt fővetlen zsíros ételekben, (minő a' juh, 's disznóhús) úgy nem különben a' rosszul készített tészta ételekben akarja feltalálni; — a' betegség meghatározása, 's természete leírásában a' három szerző igen eltér egymástól; Windisch mondja: a' Languor Pannonicus nem egyéb, mint az erő rövid ideig tartó hanyatlása, melly az év bármelly részében előfordulhat, és a' test minden tagjait megtámadhatja, de leginkább a' fejen, kézfejekben, hátgerinczen, csomócskák által nyilvánítja magát, — sokkal jobban látszik a' betegség természetét megközelíteni Milleter, ki a' Csömört majd egyszerű undornak, majd tünékeny gynomorláznak (Febris Ephemera Gastrica) állítja, 's egyenesen

*) Cartheuser Frid. Johann de morbis endemiis libellus Francofurti ad Viadrum 1771. p. 73.

**) Windisch Joh. Theophil. dissert. inaug. med. de Languore Pannonico. Erfordiae 1714.

Milleter Joann. disp. inaug. med. de morbo Tsömör Hungaris endemio. Lugduni Batavorum 1717.

Baty Joann. Specimen inaug. medic. sist. descriptionem quorundam morborum Hungaris endemiorum, et remediorum iisdem familiarium. Trajecti ad Rhenum 1775. p. 9—17.

az emésztés első hibáját okozza. — Baty pedig először az idegeket állítja megtámadottaknak, mellyből csak másodrendűleg származik a' vér szabályszerűtlensége.

A' betegség lefolyását 's jóslatát igen jól határozzák meg, a' gyógymódra nézve is csak annyiban különböznek egymástól, a' mennyiben egyik a' másiknál az idő szelleméhez képest mellyben éltek, tarkább vegyületű, 's összezagvyaltabb léleket — essentia — 's elixiriumokat ajánlanak.

7. Fucker, Haidenreich és Lübek *) tapasztalati a' Csömörről ezekben öszpontosúlnak. Fucker állítja, hogy a' magyarok nemcsak az alsóbb rendűek, hanem a' műveltebbek is bármelley betegségtől lepessenek meg, azt vagy Csömörnek tartják, vagy legalább betegségek indokát a' csömörben akarják feltalálni, 's alább mondja: azon csomók, melyek a' betegség lényegéhez tartozni állittatnak, nem léteznek, — ezek lételet pörmesének tartván, hasonló véleményben vannak Haidenreich 's Lübek is.

A' kórrajz történetéhez tartozónak vélem még Knie M. J. **) Csömörről tárgyalását felhozni: szerinte a' Csömör, magyar nevének megfelelőleg nem egyéb, mint emésztési tehetlenség, bőfögés, 's szélhajtással párosult ételek iránti undor, az az csömör; melly leginkább gerincztájéki borzadással küölí magát, 's ugyan ő alább a' betegséget egyenesen a' szalonna, 's más kövér hússal való gyakori, 's bő élésnek tulajdonítja, előadja ismert népszerű gyógymódját, nem feledvén ki a' vendadák varázsló nymbusszal véghez vinni szokott kuruzslásaikat.

*) Fucker Fried. Jac. Med. Hungari de salubritate et morbis Hungariae Schediasma. Lipsiae 1777.

Haidenreich Joann. Ludov. Phys. J. C. Arad. Medicina Aradiensis. Temesiae.

Lübek Dr. Joh. Carl, über die Medicin u. naturhist. Litterat. v. Ungern in d. Zeitschrift v. u. für Ungern herausgegeben v. Ludw. v. Schedius, Dr. d. Philos. Pest 1803.

**) Knie's Jos. Mart. der Arznei Dr. Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit d. k. F. Szegedin. Pest 1778.

'S végre hátra van, hogy még egy munkát elő hozzak, mellyet ezen egyetemnek növendéke Jacobovits Moricz *) bölcsel. 's orvos Dr. hasonló alkalommal mint én latin nyelven közrehocsáta: ki is 56. lapnyi jeles értekezésében, mindent, mi csak e' betegség irodalmi, kór, 's gyógytani felvilágosítására szolgálhatott szorgalmasan kikutatván, munkájába iktatni el nem mulasztott, — e' jeles értekezésre később még visszatérünk.

Mi tulajdon nézetimet illeti a Csömörről nyilvánítom: hogy különös faj, 's önállású betegségnek semmi esetre sem tartom; annál kevésbbé tájéki, vagy épen nemzeti betegségnek. Nézetim alaposságát bizonyítja: hogy magyar, erdély, moldva, 's oláhország szertevidékein; tehát különböző nemzeteknél, különböző tájakon, úgy a' rónasíkokon, mint az örök hólepte bércek tövénél egyiránt kifejlődik, 's a' dúspaloták minden kényelem, 's élvezettel ellátott lakóit épen úgy nem kiméli, mint a' mindennapi szükséggel küzdők nyomorú gunyhóit, — sőt a' róla olvasott néhány munkák, 's a' nép közt forgott csekély öntapasztalatom után merem állítani: hogy azon fő jelenség, melly a' Csömört többek szerint önálló betegségnek jellemzené nem egyéb, mint a' gyomor megterhelésétől eredt csorvás láznak (*Febris Gastrica ab Ingluvie*) minden hazájú, 's nemzetű betegeknel előforduló jelensége, 's ezen véleményben látszik lenni a' magyar gyógygyakorlat érdemtéljes veteránja k. t. ör. Bene Ferencz „*Elementa Medicinæ Practicæ*“ című munkája első kötetének 134. lapján, hol a' Csorváslázzról értekezvén, a' csömört csak mint jelenséget hozza fel, — ezen állításom alaposságát értekezésem folytában több helyütt fogom okokkal támogatni.

*) *Morbus Csömör quem in specimen inaugurale critice illustrat*
Max. Maur. Jacobovits, Philos. Dr. Pestini 1837.

De most az a' kérdés: hogy az olly kitünő, 's nagy tapasztalatú sok orvosok közül, kik különösen a' nyugoti nemzeteknél annyira fénylettek, mi oka annak: hogy ön nemzetöknél a' mi Csömörünkhöz hasonló betegséget nem tapasztaltak, 's fel nem jegyzettek? — Felelem minden habozás nélkül: hogy igen is sokan jegyzettek fel, 's még többen tapasztaltak, de miután e' betegség nem önálló, nemis valami különfajú, igen természetes: hogy különös név alatt nemis jön elő, mert mint már emlitém a' Csömör nem betegség, hanem csak jelensége a' csorváz láznak, 's olvassa bárki a' külföldi írók különösen a' csorváról szóló munkáikat, kissebb nagyobb mennyiségben mind azon jelenségeket, mellyek a' Csömörnek tulajdonittatnak, kivéve a' bőralatti csomókat, — mellyeknek létele e' betegségben még igen problematicus valami — felfogja találni.

'S most egy másik kérdés támadhat, mi az oka annak: hogy különösen a' hazai orvosok, még maiglan sincsennek tisztában ezen csomók létele 's természetére nézve? okai lehetnek következők: 1. Mert ezen könnyűnek tartott betegség ritkán érdemesítettik az orvos tanácsadására. 2. Mert ha kikéretik is az orvos tanácsa, előbb mindenesetre megkísértik a' háziszereket, 's különösen a' dörzsölést, mi által némelylyek szerint a' csomók szétoszolnak. 3. Mert ezen betegség mint nem veszedelmes lefolyású, magok az orvosoktól sem méltattatván nagyfigyelemre, a' csomók természete, 's létele — mellyek ha jelen vannak is mint objectivum symptoma, mert tudomásomra a' csomókat fájdalmasaknak senki sem tartja — ritkán kémltetik, elannyira: hogy csak a' Dr. Jakobovits Móricz által olly jeles combinatioval felállított pontok tiszta, 's hű gyakorlati megfejtésével lehetne a' tárgy érdeméhez szólni, e' pontok következők: 1. Vajjon ezen csomók a' csorvának jelensége e, vagy már egészséges állapotban is jelen vannak? 2. Ha egészséges állapotban jelen vannak, mindeniknél e, vagy csak néhány 's millyen alkatú egyedeknél? 3. Milly nagyok, milly kemények, mennyire

mozoghatók, külön állnak e, vagy összefolynak, szétnyomhatók e, vagy sem? 4. A' testnek mely részén szeretnek tenyészni leginkább, hol jönnek elő állandóul, hol gyakran, hol csak ritkábban? 5. Vajjon a' homlokon, 's fej hajas részén taláztatnak e, 's némellykor mutatkoznak e' a' test egész felületén? 6. Vajjon nem lehet e az inakat az előkaron, sok izmok fejeit a' gerincztáján, homlokizmokat a' homlokon, 's több izmoknak egészséges állapotban is jelenlévő csomós dudorodásait, 's ezeknek erős dörzsölés alatti ropogásait, az említett csomóknak tartani? 's ha nem, micsoda jelekkel különböznek ezek amazoktól? 7. Csorvás állapotban a' csomók evés után azonnal, vagy csak több órával később jelennek e meg? 8. Vajjon a' csomók dörzsölés előtt is jelen vannak e már, vagy csak ez alatt fejlődnek ki, vagy éppen növekednek? 's vajjon azoknál, kik többször szenvedtek a' bajban nem nagyobbak e a' csomók? 9. Meddig maradnak meg ezen csomók dörzsölés nélkül? 10. A' dörzsölés elkerülhetlenül szükséges e a' csomók elosztatására vagy a' nélkül is engednek más okszeres gyógymód alkalmazására? 11. Vajjon honunkban mutatkozik e olly csorvás betegség, mellynek szokott jelenségei mellett a' csomók is jelen vannak? (mert hogy minden csorvás bajnak egyik jelenségéhez tartoznának azt senki sem tapasztalta, de nem is állította). 12. A' csomók képződését valamelly éghajlati befolyás nem mozditja e elő? 13. Magyarország mely részén, 's mellyik ajkú lakosinál fészkel leginkább a' baj? 14. Mennyiben érdeмли tehát meg a' tájéki — morbus endemius — nevezetet? 15. Vajjon csomók a' más országokban előforduló csorvánál, vagy más betegségeknel nincsenek e' jelen? 16. Végre a' testnek mellyik részén, 's különösen mellyik rendszerben van székők?

Következő jelenségek rendével mondják beállani ezen betegséget. Nagy mennyiségben bevett tápláló zsíros ételek után, jóllakási érzés mellett, a' gyomor tájékán feszülő érzelem támad, 's midőn már a' vegytanilag változni kezdő

bennékek kórgerjesztő okúl kezdenek szolgálni, valami kellemetlen nehéz érzés is áll elő, 's a' bevett étel természetéhez képest majd keserű, majd savanyú, majd avas ízű felbőfögés járúl hozzá, de rokonszenvileg a' lehellés életművei is megtámadtatnak, 's gyakori sohajtozások állnak be; majd nyújtózások, lankadtság, 's álmra való hajlandóság következnek, 's ha a' természet nem elég erős a' bevett anyagok emésztését eszközteni, ekkor beáll az undor, — vagy magyarabban mondva — a' csömör, majd minden étkek, de leginkább az állati zsíros ételek iránt, a' nyelv közepe vastag fehér nyállal lepetik meg, szélei ellenben különös vörösséget mutatnak, a' gyomornak kellemetlen érzése tompa, gyakran szorító v. szűrő fájdalomná változik, mellyhez gyakori bőfögés, 's hányásra való kényszerítés járúl; a' tagok mellyek előbb csak lankadtak voltak, most fájni kezdenek, leginkább pedig a' végtagok, 's hátgerincz; de a' fej sem marad szabad, majd nyomó, majd szűrő, majd nehéz fájdalmi érzéstől lepetik el, a' szemek mintegy összenyomúltni látszanak a' fájdalomtól, melly a' halántékokra terjed, 's végre ha az ártalmas hatány sem meg nem emésztetik, sem ki nem ürítetik, borzadozás, hidegérzés, majd melegség, sebes és erős érverés, nagy szomj 's rekedt szék állnak be, mellyre még igen nyughatatlan álm következik, reggelre minden jelenségek erősebbek lesznek, a' szájiz 's kilehellés kellemetlen, a' nyelv még tisztátlanabb, sőt a' fogak is nyállal vannak behúзва, 's ha még illy jelenségek mellett sem képes a' természet az ártalmas bennéket megemészteni, a' mindig éber természeti erő vagy fel, v. le kiürítés, v. bő izzadás által segít magán; mi ha 2—4 nap alatt nem történik, a' betegség roszfajú csorvás lázt, vagy váltóláz, vagy legrosszabb esetben erőhiányos ideges természetet, 's nyomatot ölt magára, — ezen jelenségeken kívül még többeket is hordanak fel, mellyek szerintők majd folytonosan, majd tűnőleg kísérik a' csömört, ilyen az undor — nausea — melly némellykor mindjárt az evés alatt áll be, 's állandóul sokszor a' betegség

után hosszú időn át megmarad az egyednél, úgy hogy látása, vagy csak említése is azon bizonyos éteknek, melyhez illy módon támadt Idiosyncrasiával viseltetik, képes az illy egyednél valóságos betegséget előhozni, gyakran szokott ezen betegséggel szívszorulás — *anxietas praecordialis* — párosulni, úgy nem különben a' gyomornak különféle utóbajai szoktak következni, továbbá köhögés is fejlődhetik ki e' betegség mellett, mely miután rokonszenvileg a' gyomor bajaiból támad, alhasi-köhögésnek neveztetik; de minden jelenségek nehezebbek, 's türhetetlenebbek lesznek, ha rekedt a' szék, mert ekkor a' bajjal kólikás fájdalmak, szelektül feszült has párosul, ide tartoznak végre a' nyugtalan éjek, tagoknak ide amoda hányása, nehéz lélekzet, sokszori felkiáltás, sőt egészen hangos beszéd.

'S most kérem a' figyelmes olvasót legyen szives ezen jelenségeket összevetni, a' csorvás lázaknál felhozni szokott jelenségekkel, ha nem találандja e mind ezeket ott fel? —

Mint már előbb emlitém bizonyos az: hogy ezen betegségben, nemcsak a' született magyarok szenvednek; — sőt még azon állítás is, hogy olly megyékben, hol tisztán magyarok léteznek sokkal gyakrabban fordul elő a' baj, bizonyítást vár, 's nem is merném a' kifejlődési hajlamot, mint többen a' szerzők közül, valamelly vérmérsékményhez, vagy alkathoz kötni, annyi bizonyos: hogy a' csecsemős első korúgyermekeken ritkán fordul elő; ellenben már a' nagyobb korúk gyakran szenvednek benne, leggyakrabban látogatja azon egyedeket, kik gyenge gyomor rendszerrel birnak, vagy valamelly idült gyomorbajban szenvednek, 's különösen olyanokat, kik vagy szükségből, vagy vallási megtartóztatásból éhezni szokván, mohón kapják az alkalmat, 's megterhelik gyomrukat; a' parasztok közt igen gyakori, de a' mezei gazdasággal foglalkozó uraknál sem ritka, kik t. i. nem vihetvén rendes életet igen sok ártalmas befolyásoknak vannak kitéve; bő anyagot nyújt továbbá e' betegség előhozására a' farsangi élet is, melyben nálunk leginkább a'

disznóhús játssa a főszerepet, — de nem kevesen állítják: hogy a' városi napszámosok, 's teherhordók közt sem ritka ezen baj, kik t. i. a' legközönségesb étkekkel többnyire kenyér, 's szalonnával élnek.

Mi a' betegség gerjesztő okait illeti legtöbb szerzők állítása abban öszpontosúl: hogy azokat általánosan az igen nehéz emésztetű savanyú-avas, vagy nyálkás-avas csorvára, könnyen hajlandó étkekben kell keresni; Cober a' mocsáros vizeket, bor, 's serrel való visszaélést, az ingerült kedélyeket, sőt a' magyar levegőt is okozza, de állítása alaptalan, mert mint említők a' csömör olly helyeken, 's egyedeknél is fordul elő: mellyekre 's kikre a' felhozott okok épen nem alkalmazhatók. Windisch Jan. Theoph. pedig a' gyümölcsöket, 's különösen a' sárgadinnyét okozza, annyi bizonyos: hogy ezek, ha visszaélés történik élvezetőkben az életművezeten bosszúlják meg magokat.

Az okok legelőször is a' gyomorszöveti idegekre hatnak, innen a' duczos rendszerre, gerinczagyra, 's végre magára az agyra mennek át; majd rokonszenvileg a' vérrendszer is megtámadtatik, 's innen az ezen rendszerből folyó működések közvetlen felakadása által áll elő a' már leirt jelenségekkel mutatkozó betegség. — Ezen betegség tehát az életművezet beléletének nyilvános változása, melly által kifejlődése zavartatik, sokszor gátoltatik, romlása előmozdítatik, 's az életműi mozgás szabályszerűtlen lesz, 's így tudomány-rendszerűleg véve e' betegséget nem lehet valamely egyes jelenségtől elnevezni 's innen *Languor Pannonicus* — *Asthenia simplex*, aut *Pannonica* nevezetek helytelenek, sőt a' mi népszerű *Csömör* nevünk is czélszerűtlen, mert a' betegségnek csak egy jelenségét teszi, 's ha tekintjük alapját, természetét, folyamát, 's kimenetelét *Tünékeny Csorvásláznak* *Febris Gastrica Ephemera* méltán lehet nevezni, melly ugyan az: a' Galen, Aetius, Trallián, Avicenna, és Sennert *Ephemera ex satietate* aut *cruditate* lázokkal, vagy *Sauvages Eph-*

mera d'ingestion-jával, de leginkább Hoffman Fridrik Febricula digestionis-ával van hasonlatossága, igen nagyon hibáz tehát Cartheuser midőn betegségünket a' Virgineában, Guyanában tájékiilag uralkodóval akarja párhuzamba tenni, mert csak felületes vizsgálat is elégséges, ha tekintjük okait, 's jelenségét ezen két betegségnek hogy különbségökről azonnal meggyőződünk.

'S most szükséges: hogy betegségünk azon jelenségéről szóljak, melyet némelly szerzők, gyakorlati orvosok, 's a' köz nép e' betegség lényegéhez tartozónak lenni állítanak t. i. — a' bőralatti csomócskákról; — az orvosok közül senki sem helyezi e' csomókat a' bőr felületére, jól tudván, hogy a' bőr felületén nincs olly mirigy, melly rögtön olly nagyra növekedhetnék, melly ha a' bőr felületén léteznék, szabad szemmel is kivehető volna, majd mindnyáján megegyeznek abban, hogy ezen csomók a' bőr alatt fejlődnek ki, Milleter 's Baty az inas izom részekben vélik széköket feltalálhatni, 's állítások tanúsítására felhozzák, hogy a' csomók leginkább a' kézfejeknél találhatók, hol t. i. a' karizmok sok inai léteznek, de ha megengedjük is, hogy a' kézfejnél a' betegség alatt csakugyan legtöbb csomók találatnak, azok székeül azonban még sem vagyunk képesek az izmok inas részeit tartani, mert ám kémlelje valaki a' legegészségesb embernél is a' kézfej erős kenetése alatt, mindenkor fog csomótskákat érzeni; sőt ropogást is hallani, mit az erős kenetetés általi összenyomásból származott infeldodorodásnak, 's perczegésnek lehet tulajdonítani.

De sokkal többen fészket ezen csomóknak a' visszerekben vélik létezni, de ha meggondoljuk: hogy illy rövid idő alatt visszérda (varix) — mert egyéb csomósodást a' visszérben felnem tehetünk — alig képződhetik, 's ha meggondoljuk, hogy ha visszerekben léteznének ezen csomók, a' felületesekben világosan látszani, tapintani lehetne; mit azonban egy szerző sem jegyzett meg.

Mások ellenben a' nyirkedényeket vádolják, mondván: bőtáplálatú eledelek által a' tápot vivő edények megtelven a' nyirkedények is több helyütt megdagadnak, 's falaik petyhüdt-sége miatt felcsomósodnak, de ezek megfeledkeznek 1. Hogy ezen csömört előhozó anyagok még meg sem emésztődhetnek, 's már szerintök csomócskák vannak jelen, sőt sokszor előbbi minőségökben ürítettnek ki, 's a' csomócskák még is jelen vannak. 2. Megfeledkeznek arról, hogy mennyi útakon kell keresztül menni a' tápnedvnek, míg a' nyirkedénybe jut, úgy hogy hamarabb képlődnek csömörben a' csomók, mintsem a' tápláló nedv a' nyirkedényekbe juthatott volna. 3. Hogyha ezen csomók fészke csakugyan a' nyirkedényekben léteznék, leginkább a' nyirkes küleményű egyedeknek kellene benne szenvedni, mi (miután a csömört magyarok betegségének tartják) nem áll, mert a' magyarok még német, vagy tót honfitársaikkal nem vegyülnek, a' nyirk korcsvegyből származó betegségekben, 's görvélyben ritkán szenvednek. 4. Hogy mi az oka annak, ha csakugyan a' nyirkedényekben vannak ezen csomók, hogy ott léteznek leginkább hol kevés nyirk edények vannak, 's mért nem épen ellenkezőleg? p. o. kéz tenyérynyi részén mutatkoznának inkább, mint a' kéz hátán, 's továbbá ha ez áll, a' nyirkmirigyeknél legtöbb csomóknak kellene lenni (mit azonban senki sem állított) mert tudjuk jól: hogy a' nyirk mirigy nem egyéb, mint a' nyirkedényeknek sejtszövettel eggyéfont összevisszabonyolódása.

A' csontdagokat — Tophus — egyedül Höfer állította e' betegségbeni csomótskáknak, de ezen vélemény az ellen-okokkal való ostromlást sem érdemli meg.

Hátra van még: hogy azon részekről szóljunk, melyek által az inak rendes helyzetökben tartatnak, 's mozgásai előmozdítatnak t. i. a' bönyés részek' nyujtványai 's folytatásairól; nem különben a' takony erszényekről (bursae muco-sae) ha meglesz mutatva, hogy a' csömörben csakugyan léteznek csomók, véleményem szerint az eddig mondottak, 's még következő okoknál fogva más helyen nem létezhetnek

mint ezen részekben, mert: 1. Ezen csomók az előkaron, háton, lábszáron, mint mondják, mindenütt leginkább az inas részeknél szoknak előjönni. 2. Ezen részek az ő petyhüdt állományuk, 's elválasztási működésöknél fogva tét, 's szenvedőleges összetorlódásoknak nagyon ki vannak téve. 3. A' keménység 's ropogás tüneténye az inakhoz való dörzsölésből könnyen magyarázható,

Cober ki a' Tschemerle betegségről először emlékezik még egy csomót sem említ: Geiger *) ellenben ki e' betegség irodalmában hozzá legközelebb áll; az egész test felületén akart illy csomókat feltalálni, Windisch, Milleter, 's Baty a' mint nekik közölve volt, úgy közlik ők is a' csomókról szóló tárgyat; Fuker ellenben, Haidenreich Knie 's Lübek mindannyian gyakorlati orvosok, kik a' betegséget számtalanszor gyógyíták a' csomókról mitsem emlékeznek, 's forgassuk bárfel a' gyakorlati orvosi tárgyakkal foglalkozó szerzők, 's különösen a' külföldiek munkáit, kik csak a' csorvás lázról irtak, nehezen fogunk olyanra akadni, ki a' csomók jelenlétéről valamit beszélne, elanyira: hogy állítani bátorvagyok, miután ezen jelenség nem alanyias — mert a' Csömörben egy beteg sem panaszkodik a' csomókról — ezen csomók a' köznépnél csak erősebb kezegetés, 's dörzsölésre állnak elő, 's így az orvosok által gyógyított betegeknel, miután ezen kezegetések napi renden nincsenek, természetes: hogy létezők 's természetök még eddig kikutatva nincs.

Mindezek után nem marad egyéb hátra, mint azon kérdés megfejtése: mennyire lehet ezen betegséget honunk tájéki betegségének tartani? — 'S itt az a' kérdés: — Mi a' tájéki betegség? — Tájék betegség neve alatt értik a' kortan szerzők azon betegséget: melly valamely ország lakosai közt szélesebben elvan terjedve, 's mellynek okát nemcsak a' geographiai szélesség 's hosszúságban, nemcsak a' tengerfeletti emelkedésben, földnek, viznek, 's más ezektől függő éltető

*) Geigeri *Malachia microscosm. hypocond. Monachii* 1652.

tényezők változataitól függesztik fel, hanem a' phisikai életmódot, lelki mivelődésöket, kormányzási formát — melly alatt vannak — a' vallást mellyet hisznek, 's más az éghajlat-tól kevésbé függő befolyásokat. A' Csömör okát azonban nem hogy mindenikében; de különösen egyikben sem találhatjuk fel, mert a' tapasztalás 's legtöbb szerző bizonyítása szerint a' csömör indokát legfőkép a' bő, 's tápláló életrendben kell keresni, tehát az említett momentumoktól egészen független befolyásban.

Ezen betegség lefolyása ritkán veszedelmes, többnyire a' mindig éber természeti erő, kivált az erős egyedeknél segít ön magán, vagy hányás, vagy székelés vagy bő izzadás által, 's szerencsétlen esetekben csak valamelly rossz indulatú járvány alkalmával képes a' Csömör az élet rovására munkálni p. ha valamelly rossz indulatú csorvalázás járvány, vagy éppen ragályos hagymáz uralkodik.

A' mi a' gyógymódját illeti: mint minden betegségben, úgy itt is a' természet mozgalmaira kell ügyelni, legelső javallat; a' töméntelen ételtől telt gyomornak szünetet hagyni, melly által ön maga erejét összeszedhetve a' bajt legyőzni képes legyen, de szükséges e' mellett a' test gyakorlata is, 's ekkor leghatósab szernek állítja a' köznép — 's bizonyítja is a' tapasztalás — a' dörzsölést, 's kenetet, mellynek pharmacodynamicus munkálata akképen magyarázható: hogy az erős dörzsölés, 's kenetetéstől az összetörődés által kislépcsőjű bőrlób (dermatitis) hozatván elő, mintegy ellenhatólag izgatják a' gyomor munkássága, 's egyszer'smind elhúzóadás — derivatio — történik. Sokan mindezeket elhagyva legelső javallatnak állítják az ártalmas bennékek kiürítését, minek sikerültével a' betegséget megelőzhetni állítják, 's ezt némelyek a' torok egyszerű csiklandozásával, mások melegviz ivással, 's ismét mások szokott adag borkőből készített hányatóval vélik eszközölhetni, 's legfeljebb ehhez még illanó zsirral egy két kenetetést ajánlanak. — Hogyha tehát orvos kezére bizatik a' beteg, a' természetet követve legjobban

teendi, — ha már a' hányatás ellenjavaltatik, — mindentől megtartóztatva betegét, leginkább olly szereket alkalmazni, mellyek a' gyomorrendszer cselekvőségét emelni képesek, 's e' célból borkő tört adagban kevés huyagsóval valamelly olvasztó főzetben, igen hathatós szer; továbbá nem leszzen céliránytalan szabad kézzel, vagy durva posztóvali száraz dörzsölés, 's ha úgy tetszik nyál vagy gyenge eczettel; az erős, 's csipős szerekkeli dörzsölés azonban veszedelemmel párosúl, mert nagyobb fokú bőr gyulladás hozhat elő, 's ez által a' bőrön különféle kútegek, 's fekélyek támadhatnak, vérnek a' csömörben a' nélkül is rendetlen állapotánál fogva, a' székelés általi kiürítést a' betegség első fokán igen helyesen ritkán szokták használni az orvosok, 's ezen egyszerű javallatok foganatba vételével hogyha csak átalakulások (Metaschematismi) nem történnek, a' bajon többnyire segítve van, de némeltyek szükségesnek tartják a' gyomor kimerített ereje támogatására, erősítőket használni, 's ezekből különféle keserű alkatrészekkel bíró szereket ajánlanak.

'S még idefüggesztendőnek vélem e' betegség gyógy módját, mint az mai napiglan is a' köznépnel szokásban van. Honosink ezen betegséget sokféleképen gyógyítják, 's többnyire mindig sikerrel, mi nyilván bizonyítja a' baj gyengeségét, sokan testgyakorlások, mint lovaglás, sétálás által segítenek bajokon, mások a' testgyakorlásokhoz az éhezést ajánlják, többen használják a' test nyomogatását, mellynek többféle módjai vannak, millyenek a' keresztbefont karokkal megzökkenetése az egész testnek, vagy nyújtózások, élemedett ember ökle által való dömöczkölése, vagy pedig 7 — 8. éves gyermeknek az egész testen való tapodása által.

Legtöbben mint utolsó reménycsillámhoz a' dörzsöléshez folyamodnak, mellyet leginkább a' hátgerinczen, előkar külön részén, homlokon, lábszáron, oldal bordák tájékán szoktak minden kimélet nélkül véghez vinni, a' dörzsölések erejét igen sokan tiszta vajjal, melegített lúd vagy disznó zsírral nevelik; mások éhes embernek nyálát, többen fokhagymás eczetet, vagy csak sózott, borsított vagy paprikázottat használnak, némeltyek bort, pálinkát, vad petrezselyem gyökérrel keverten ajánlanak, ha a' homlokon találkoznak csomók Windisch szerint nem kenéssel, hanem hajak czibálásával segítnek a' bajon.

De nem csak külső szereket szoktak használni betegségek legyőzésére, hanem belsőket is illyen a' tiszta, vagy bors, 's paprikával vegyített bor, fenyő lé (essentia abiet)

de leginkább használja a' nép e' betegségben az úgy nevezett bagót, melly miután a' dohányadék (Nicotianium) 's a' többi dohány létrészek benne leginkább concentrálva vannak — hathatós szer lehet.

'S végre nincs egyéb hátra, mint hogy okát adjam én ki a' Csömört külön állású tájéki, 's nemzeti betegségnek nem tartom — miért érdekesítem értekezésem tárgyává? Felelem minden kétkedés nélkül: — Mert e' név alatt imádott magyar hazámban, 's szeretett honosim közt létez maiglan, mert a' csömör a' föld népe közt — melly édes hazám népe — mindennapi valami. — 'S kérde a' nyájas olvasót nem elegendők e ezen okok? „Isten egy szivnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy, 's következeiseiben tiszteletre méltó, a' mi cél, és határ nélkül széllyel folyt; a' minek nincs pontja, mellybe öszvevonúljon, honnan elágazzék. Azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni; azért kellett a' legszebb, legrendkívülibb tetteknek csak illy szerelem kútfejéből származhatni.“ Mondja a' halhatatlan Kőlesey. —

T h e s e s .

Morbi Hungariae proprii non dantur. Hinc

Csömör nec Hungariae endemius nec Hungarorum nationalis morbus est.

Strumam, Cretinismum, Febrim intermittentem, Dissenteriam, Febrim gastricam, biliosam, cataractam. Cancrum labii aliaque ulcera frequentius occurrentia uti Pokolvar hungariae endemios et nationales morbos statuere velle, summam patriae topographicam prodit ignorantiam.

Scientiae naturales obiter haustae infringunt, profunde lectae instaurant principia morum.

Aqua frigida non est quidem universale sed in multis morbis omni laude maius sistit remedium.

Dosibus medicamentorum homoeopaticis vita aegri nunquam periclitatur, iisdem morbum nunquam debellatum iri recte concluditur.

Syphilis neutiquam est novus morbus Saec. 15.

Sanationem moliri cibo (ceteroque regimine) quam medicamento melius est. Celsus.

Absolutum mortis signum, praeter resolutionem corporis, non datur.

